Bat. Gen.
XXI
2.654

REISINDRUKKEN VAN ATJEH

DOOR W. MOENS

AMSTERDAM
DRUKKERIJ „JACOB VAN CAMPEN"
1914

USNAS RI
XXI : -
2654

XXI, 2654

REISINDRUKKEN VAN ATJEH

DOOR W. MOENS

AMSTERDAM
DRUKKERIJ „JACOB VAN CAMPEN'
1914

Rp. 239.500,-

VOORWOORD.

Deze reisindrukken van Atjeh, oorspronkelijk als feuilleton in het *Algemeen Handelsblad* verschenen, zijn op verzoek van enkele lezers van dat blad in brochurevorm herdrukt.

Zooals de Redactie van het *Handelsblad* opmerkte, zijn ze niet in de eerste plaats van belang omdat ze een denkbeeld geven van den tegenwoordigen toestand van een belangrijk gedeelte van het eiland Sumatra, maar vooral omdat een geschiedkundig feit, voor Nederland en zijne Koloniën van de grootste beteekenis, ook den niet-deskundigen lezer wordt duidelijk gemaakt. Er is vrede op Atjeh, de Atjeh-oorlog is voorbij. Er heerscht rechtszekerheid en welvaart en orde.

Met de bedoeling in wijder kringen die tot vreugde stemmende waarheid te doen begrijpen, is deze herdruk van de reisindrukken van den oud-luitenant ter zee W. Moens uitgegeven.

DE UITGEEFSTER.

I.

De reisindrukken, die hieronder worden weergegeven, zijn van den oud-zeeofficier W. Moens, die op een zakenreis Atjeh nog eens bezocht, terwijl hij vóór 20 jaren Atjeh in oorlogstoestand gezien had. De merkwaardige tegenstelling en de verbetering in den toestand van het land troffen hem zoo, dat hij besloot bekend te maken wat hij zag.

(Red. *Alg. Hdbl.*)

Mijn veertiendaagsch reisje, dat ik in November j.l. door Atjeh maakte, stond niet op het programma, toen ik in Juli Holland verliet voor een zakenreis in andere deelen van ons Insulinde. Op de heenreis te Sabang arriveerende, trof ik daar echter den luitenant-generaal Swart, Gouverneur van Atjeh, dien ik van vroeger kende. Hij drong er op aan, dat ik aan het eind van mijn zakenreis een 14 dagen zou reserveeren om eens een kijkje te nemen op Atjeh en mij met eigen oogen te overtuigen van den daar nu heerschenden toestand. Eerst aarzelde ik om aan deze uitnoodiging gehoor te geven; maar de opmerking van den gouverneur, dat het hem genoegen deed, wanneer Hollanders zich zelf eens kwamen overtuigen van wat Atjeh thans was, opdat meer vertrouwen in de toestanden in die landstreek in het Moederland zou ontstaan, deed mij besluiten het voorstel in principe aan te nemen.

Wat al herinneringen kwamen er na dit gesprek bij mij op! Ongeveer 20 jaren was het geleden, dat ik op Atjeh geweest was, toen nog als zeeofficier, deelnemende aan de blokkade aan de kust, treuriger nagedachtenis — veel moeite en weinig succes. Wat wij toen kenden van Atjeh was nog heel onbeduidend. Een kleine vlakte rond Koeta Radja, geheel omsingeld door een forten-linie en verder een vijf-tal minimale stukjes, door palissaden omgeven, over de geheele kustlengte verspreid, ziedaar ons feitelijk gebied op Atjeh, waar wij door herhaalde aanvallen van den vijand nog niet

eens van ,,rustig bezit'' konden spreken. De kennis van de taal van het land bepaalde zich tot een hooge uitzondering: onze plaatskennis van het binnenland was zeer verward, de veiligheid liet alles te wenschen over, zelfs kwam het voor, dat commandanten der kustposten het niet veilig achtten ons, komende van boord om de sociëteitsgenoegens met de officieren van de landmacht te deelen, de 100 meter tusschenruimte tusschen landingsplaats en benting zonder dekking te laten doorschrijden, zoodat een onderofficier met eenige manschappen gereed stond om ons op deze vreedzame wandeling tot dekking te dienen. Wij kenden de Atjehers toen slechts als zwarte figuren, gewapend met geweer en klewang, met wie directe aanraking gewoonlijk slechts verkregen werd gedurende een handgemeen.

Dikwijls keken wij toen met weemoed van boord naar het steeds duidelijk zichtbare bergland van Atjeh en spraken er over hoe dat land van binnen gezien zich toch wel zou voordoen; wij hielden het voor zeer mooi, maar onze gedachten aan de werkelijkheid toetsen was ons in die jaren niet vergund.

En nu zou die gelegenheid zich eindelijk voor mij voordoen. Ik verheugde mij erop met een jeugdig vuur, als de twintig jaren tusschen toen en thans verdwenen waren.

Begin November was ik dan eindelijk zoover gevorderd, dat ik de Atjeh-reis kon aanvaarden; ik verliet Pangkalan Brandan, de petroleumstad op Sumatra's Oostkust, per steamlaunch, stoomde de rivier af, de Aroe-baai weer binnen, langs Pangkalan Soesoeh, dorp van petroleumtanks, en de Salahadji-rivier op tot het plaatsje Salahadji zelf; verder hadden wij het ook zeker met dit transportmiddel niet kunnen brengen: het laatste half uur voor aankomst kon met den naam van ,,boomtakken-en-modder-varen'' worden betiteld.

Salahadji zelf, een onaanzienlijk plaatsje, ligt eenige kilometers van de Atjehsche grens verwijderd, een verharde kunstweg loopt van daar naar Kwalla Simpang aan de Tamiang-rivier, de eerste standplaats van een bestuursambtenaar in het Atjehsche; met een karretje was Kwalla Simpang in ruim één uur bereikt, waar de civiel-gezaghebber, de heer Wessels, mij lachende zeide: ,,Nu is u werkelijk in het gevaarlijke (!) Atjeh''.

De bestuursambtenaren waren door den Gouverneur van mijn

komst verwittigd, met uitnoodiging mij in alle opzichten behulpzaam te zijn (van welke opdracht de heeren zich zonder onderscheid op de meest voorkomende wijze hebben gekweten), maar mij verder zooveel mogelijk vrij te laten in de keuze van hetgeen ik zien wilde.

Logies is op al de kleinere plaatsen in Atjeh te vinden in de pasanggrahans (logeerhuizen) van het Gouvernement, die, hoewel, uit den aard der zaak, eenigszins primitief, zeer zindelijk zijn en een zeer voldoende onderkomen verschaffen tegen uiterst billijk tarief; in de grootere plaatsen zijn eenvoudige hotels.

Zooals ik zei, was ik dan in wat de heer Wessels gekscherend „gevaarlijk" Atjeh noemde gearriveerd; maar van dat gevaar was in Kwalla Simpang al buitengewoon weinig te bemerken. Dit is een flinke ruim gouvernementsgebouwen — een bijzonderheid die geheel Atjeh vertoont — een flinke gebouwde plaats met zeer goed uitziende passar (markt) en winkelbuurt, een school en zoowaar..... een bioscoop, geëxploiteerd door een Arabier, die leefde van de films, die eindelijk in de dubbeltjes-kientops van Europa afgekeurd waren. 's Avonds verdrongen de bezoekers er elkaar en niet alleen inlanders uit de directe omgeving waren klanten, maar zelfs Gajoe's uit de bergstreken, die daarvoor dagmarschen hadden moeten maken. Den dag van mijn aankomst besteedde ik om in de onmiddellijke nabijheid van de plaats me wat te oriënteeren. Kwalla Simpang, zeer schilderachtig gelegen op den eenigszins verhoogden oever van de Tamiang-rivier, is thans het eindpunt van de spoor- of liever trambaan, die door geheel Atjeh loopt; de verdere aanleg dier baan is tijdelijk gestuit door de noodzakelijkheid om over de Tamiang-rivier een vrij groote brug te slaan, een werkje, dat veel oponthoud heeft ondervonden; ik mocht er echter juist getuige van zijn, dat de laatste spanning dezer brug op haar plaats geschoven werd, waardoor de overbrugging een feit was geworden; de aarden baan was gedurende den brugbouw aan de andere zijde der rivier reeds verder doorgetrokken, zoo dat het nu waarschijnlijk niet al te lang meer duren zal of de trambaan bereikt Pangkalan Brandan en daarmede het net van de Deli-Spoorweg Maatschappij op Sumatra's Oostkust.

De naam Kwalla Simpang was mij ook niet onbekend, daar die plaats ons einddoel was bij de expedities op de Tamiangrivier in 1893, waaraan de marine toen actief deelnam; zij hadden mij mijn eerste herinneringen bezorgd aan oorlogswee, gesneuvelden en gewonden. Thans zaten wij aan de oevers van die rivier tegen zons-

ondergang bij een prachtige verlichting van het landschap afternoon-tea te drinken, ons bereid door mevrouw Wessels, de moeder van den civiel gezaghebber, een oude dame, die, hoewel vroeger nooit in Indië geweest zijnde, thans uit Holland was overgekomen om haar zoon op Atjeh te bezoeken en een tijd met hem samen te zijn.

De omgeving van Kwalla Simpang leverde verder niet veel bijzonders op; het Z.O.-deel van Atjeh van hier tot Idi is reeds terrein voor Europeesche ondernemingen geworden, waar men bijna uitsluitend met Javaansche contractkoelies werkt, bedrijven dus, die al zeer weinig verschil vertoonen met die in de verdere Buitenbezittingen, behalve dat alles hier nog van jongen datum is.

Ik maakte tochten langs en door deze onderneming en zag meer in het bijzonder het bedrijf van de estate Soengei Lipoet, evenals bijna alle ondernemingen in deze landstreek een rubber-estate met bijplanting van koffie. Buitenlandsch kapitaal, vooral Belgisch, heeft in hoofdzaak zich voor Z.O.-Atjeh geïnteresseerd.

Behalve met rubber is men in dit gedeelte ook met klapper-aanplantingen begonnen; al deze cultures geven een gunstigen indruk van de vruchtbaarheid van het gewest.

Te Kwalla Simpang bezocht ik ook de eerste inlandsche school op Atjehsch grondgebied. De gouverneur Swart heeft met de hem eigen energie de zaak van het onderwijs in ons nieuwe gebied aangepakt; tot zelfs in zeer kleine kampongs heb ik scholen voor de kinderen der kampongbewoners aangetroffen, het zijn geen grootsche gebouwen; veelal is een bestaand huis opgeknapt en tot één lokaliteit herschapen, een flinke vloer van cement of steenen erin (uit zindelijkheids- en hygiënisch oogpunt), wat eenvoudige houten schoollessenaars en banken, een bord, en klaar is Kees, kosten..... misschien eenige honderden guldens.

Zeer zeker is de gelegenheid om overal onderwijs te ontvangen thans op Atjeh beter dan in de meeste streken op Java.

Overal, waar ik later kwam — ik zal dat niet meer speciaal vermelden — heb ik steeds zooveel mogelijk de scholen bezocht. De onderwijzers zijn meestal Maleiers uit de Padang-streken, de voertal is Maleisch, doch verschillende der onderwijzers kennen Hollandsch.

Het onderwijs bepaalt zich in hoofdzaak tot lezen, schrijven en rekenen en wat algemeene ontwikkeling; de resultaten leken mij vrij gunstig toe, ook de orde in school gaf mij een goeden indruk,

zoodat op die wijze de Atjehsche jeugd reeds aan wat tucht gewend wordt, hetgeen niet overbodig is.

Meisjes komen er nog weinig op de scholen, maar het jongensbezoek is zeer bevredigend en gaat nog steeds flink vooruit, zooals ik uit de statistieken, die elke onderwijzer bijhoudt, kon bemerken.

De onderwijzers hadden over het algemeen een goed idee van de intelligentie der Atjehers, hoewel ik zelf bijwoonde, dat als het op centen-vraagstukken aankwam, het een of ander Chineesje van zeven jaar de Atjehers van een jaar ouder in pienterheid overtrof en dadelijk wist te vertellen welke waarde 3 dubbeltjes, 1 cent en 7 centen te zamen hadden.

Door het zien van geregeld onderwijs om zich heen, komen ook de oudere Atjehers er dikwijls toe nog lezen en schrijven te gaan leeren, waartoe de onderwijzer dan zijn schoolvrije uren tegen een minimaalvergoeding beschikbaar stelt.

De beste leerlingen dezer inlandsche scholen kunnen — en het bestuur moedigt dit aan — verder onderwijs krijgen op de scholen voor inlanders in de hoofdplaatsen, waar het programma meer met onze lagere scholen overeenkomt.

Van Kwalla Simpang vertrok ik per Atjeh-tram, waar men, hoewel op zeer smal spoor (50 cM.) rijdende, kans heeft gezien comfortabel ingerichte wagens ten dienste van de reizigers te stellen, zoodat de treinreis geen te groote beproeving in de tropische hitte is.

De tramreis op zichzelf heeft iets zeer gemoedelijks; aan elk stationnetje — en er zijn er zoo eenige — stopt men en gewoonlijk lang genoeg om eens rond te kijken of een informatie te vragen, die dan een verder praatje na zich sleept, iets, wat mij niet onaangenaam was, omdat ik gaarne bij verschillende bronnen mijn licht eens wilde opsteken.

Dat op Atjeh nog niet veel gereisd wordt door outsiders bemerkt men als op de een of andere plaats een Europeaan instapt en in de coupé iemand vindt, dien hij nooit gezien heeft, al spoedig is dan ook het gesprek aangevangen met een introductie als: „Pardon, mag ik u eens vragen, u hoort hier toch niet thuis in deze buurt?" Het verder gesprek, dan gewoonlijk onder vier oogen gevoerd — meer dan twee 1e klasse-reizigers zijn er meestal niet —, kan ook dikwijls dienstig zijn om opinies van zeer verschillende personen eens te hooren en tegen elkaar op te wegen.

Het traject der trambaan munt niet uit door natuurschoon, men blijft steeds in de laagvlakte, soms echter komen er mooie kijkjes op het bergland.

Ongeveer anderhalf uur sporen van Kw. Simpang bereikt men Langsar, een riant aangelegde plaats, waar het station op een zeer ruime esplanade staat; dicht in de buurt liggen hier ook de gouvernements-rubberondernemingen.

Langsar is ook een der groote afscheephavens van peper: 30 tot 40 duizend picols van dit waardige product worden hier jaarlijks uit de haven verscheept.

Langs de verdere spoorbaan blijven zich steeds cultuur-ondernemingen vertoonen tot ongeveer ter hoogte van Idi (3 uur sporens van Langsar); vóór Idi bereikt men echter nog het station Peureula, in welks nabijheid de uitgestrekte petroleum-boorterreinen liggen, waarvan de olie door een zware buisleiding naar Pangkalan Brandan gepompt wordt.

In Idi langer oponthoud om de reizigers in staat te stellen aan dit station hun noenmaal te gebruiken, waarvoor dan door vroegere telegrafische waarschuwing zeer goed gezorgd is.

Ook Idi maakte als plaats een flinken ruimen indruk; ik herinnerde mij hier van vroeger nog alleen een geheel omwalde benting, waarbinnen het garnizoen en ook het civiel bestuur woonden; deze post lag als uitzondering niet direct aan zee, maar drie kwartier loopen van het strand af, zoodat wij als marine-officieren, voor dienst naar den controleur gaande, steeds van het strand af een militaire dekking moesten meenemen om zonder levensgevaar de benting te bereiken; thans is te Idi geen beschuttende omwalling meer te zien en bij vertrek van daar vond ik in den trein een Europeesch handelsman uit Loh Semaweu, die een vroolijken Zaterdagavond — het was toen Zondag — bij de makkers te Idi had gepasseerd en nu naar zijn penaten terugkeerde.

Na Idi houden de Europeesche cultuurondernemingen vrijwel op, maar dan volgen bijna voortdurend inlandsche ontginningen, in hoofdzaak sawahs, benevens eenige klapper-aanplantingen.

Deze sawahs hebben geen kunstmatigen watertoevoer, maar zijn afhankelijk van den regenval; irrigatieplannen zijn nu echter gemaakt en spoedig zal een aanvang gemaakt worden met de werken van kunstmatige bevloeiing, die op Atjeh niet moeilijk zijn uit te voeren, daar het laagland over het algemeen vrij smal is en de

bergriviertjes zich dus op geen al te grooten afstand bevinden.

Overal ziet men de bevolking dan ook druk aan het werk op hun landen, die bijna alle goed onderhouden er uit zien, meestal zelfs met een nette ijzerdraadversperring omgeven; ook kan men steeds constateeren, dat nieuwe gronden in bewerking worden genomen, dat dus de bevolking haar landbouw uitbreidt; de prachtige exemplaren karbouwen, die men hier en nog meer op de Noordkust voorbij Loh Semaweu voortdurend in het veld ziet, geven ook den indruk, dat de bevolking het reeds tot een zekere mate van welvaart gebracht heeft.

Van Idi af loopt de trambaan geheel van de kust af en passeert men tot dicht aan den voet de heuvelrijen; na het station Loh Soekoen buigt de baan weer meer naar de kust om daar het station Loh Semaweu te bereiken.

Loh Semaweu aan zee gelegen, was vroeger ook een der 5 versterkte posten langs de kust, nu een open plaats zonder eenige versterking of afsluiting en zonder garnizoen, een groote passar en winkelbuurt, werkplaatsen der Atjeh-tram met vele woningen voor de daarbij geëmployeerden, kantoren van de Atjeh Handel Maatschappij, enz., benevens een eenvoudig hotel.

Van uit Loh Semaweu deed ik verschillende tochten naar het binnenland; de hier gevestigde assistent-resident van Atjeh's Noordkust, de heer Roos van Raadshoven, deed alles wat in zijn vermogen was om mij de noodige inlichtingen te verschaffen, en mij van zijn bestuurswerkzaamheden op de hoogte te stellen.

De omstreken van Loh Semaweu stonden vroeger in een vrij slechten reuk wat veiligheid betrof; ik maakte er nu echter na het avondeten ca. half elf geheel alleen mijn avondwandeling tot ca. drie kwartier loopens buiten de plaats; de heer Roos had mij trouwens verteld, dat een paar maanden vroeger een Amerikaansche dame van ca. 60 jaar een reis van Koeta Radja naar Kwalla Simpang geheel alleen gemaakt had, en dat zij uitstapjes naar verschillende punten had gedaan.

Van Loh Semaweu uit deed ik onder meer een tocht naar het aan den voet der heuvels gelegen maréchausséebivak Boeloh Blang Ara, waarbij ik voor het eerst iets van de nog bestaande militaire actie te zien kreeg; dit bivak is van uit Semaweu geheel per dogcart te bereiken (ca. 20 K.M.) en werd ik door den postcommandant aldaar en door zijn echtgenoote met de grootste gastvrijheid ontvan-

gen; 4 brigades maréchaussée (80 man) en 2 officieren waren in dit bivak, dat natuurlijk een primitieven maar toch vriendelijken indruk maakte door de weelderige begroeiing der huizen met klimplanten die bloemen droegen, ondergebracht; meestal is de helft der bezetting op patrouille in het bergterrein gedurende meerdere dagen achtereen.

Dit bivak met zijn bewaking in de omgeving dient om aan den voet der heuvelrijen een voorpost te hebben, die beletten moet, dat de enkele ,,kwaadwilligen", die zich nog in de hoogere bergstreken ophouden, door honger als anderszins gedwongen, zich in de vlakte zouden wagen en daar de rustige bevolking tot overlast zouden zijn.

Er zijn op den voet der bergen nog eenige zulke posten, terwijl ook eenige maréchaussée-bivaks in het hooggebergte zelf (1300—1400 M. b. z.) liggen, zoodat in het bepaalde bergterrein steeds gepatrouilleerd kan worden van twee zijden, een werkje, dat door het terrein van steile hellingen en dicht oerwoud en de groote te betrachten waakzaamheid, zoowel over dag als 's nachts in openlucht-bivakken, van de militairen buitengewone energie vordert.

En waarvoor nu al deze moeite van eenige honderdtallen maréchaussée?

Voor het vervolgen en steeds zoeken naar de nog aanwezige ,,kwaadwilligen" dat zijn die lieden, die het actief verzet tegen ons gouvernement nog niet hebben opgegeven en wier aantal met vrij groote zekerheid bekend is; dat aantal bedraagt thans nog ± 70 man, die, door ervaring wijs geworden, zich zelden bewegen in groepjes grooter dan 2 of hoogstens 3 man, en zich natuurlijk zoo weinig mogelijk bloot geven.

Is het wonder, dat de bivakcommandant gedurende mijn bezoek na alle verhalen omtrent zijn werk zeide: ,,Ja, het is met recht zoeken naar een naald in een hooiberg; het toeval moet ons wel helpen, om deze laatste kerels nog te vangen, hoe minder er zijn hoe moeilijker het wordt en dan in een terrein als dit, waar je meestal geen 10 meter van je af kunt zien en waar 10 kilometer nog als geen afstand genoemd mag worden."

Later vroeg ik den gouverneur Swart, waarom hij die enkele kwaadwilligen maar niet rustig in het gebergte liet zitten, dat luttele aantal menschen zou toch weinig kwaad doen en nu veroorzaakten zij veel moeite en inspanning.

De heer Swart antwoordde mij daarop:

,,Indien ik de kwaadwilligen met rust laat, vormen zij dadelijk weer een grootere bende en de desperado's uit de laagvlakte, wien de beschaafdere omgeving te warm onder de voeten wordt — gewoonlijk omdat zij op het punt staan met het gerecht in aanraking te komen — leeren dan heel gauw weer den weg naar die benden, kunnen zich op die wijze steeds aan straf onttrekken, terwijl de benden dan weer gevoed worden en op een sterkte zouden kunnen komen, die wel last veroorzaken zou; hoe onaangenaam het dus ook is, er is niets aan te doen dan die benden tot den laatsten man gevangen nemen of ze bestoken, tot zij zich overgeven, wat al meermalen gebeurd is.''

Deze vervolging van de enkele overgebleven kwaadwilligen is de eenige militaire actie, die thans op Atjeh nog gevoerd wordt, maar die beperkt is tot een zeer weinig toegankelijk en bijna onbewoond terrein, zoodat verreweg het grootste deel der bevolking er zoo goed als niets van bemerkt in het dagelijksch leven; toch is het te hopen, dat ook deze actie spoedig geheel overbodig zal zijn, en mocht dit het geval worden, dan hoop ik, dat het zal zijn door gevangenneming of overgave; de nu nog rondzwervende kwaadwilligen hebben een dergelijk doorslaand bewijs van energie en persoonlijken moed gegeven, dat dit niet nog bekroond behoeft te worden met den dood; ongelukkigerwijze denken de delinquenten zelf anders daarover en verkiezen meestal den dood boven overgave, hoezeer de maréchaussée er steeds ook op uit is hen levend in handen te krijgen.

Na dit militaire uitstapje, wil ik als compensatie eenige mededeelingen doen van een werkelijk vredes-werk, dat op Atjeh onder handen is.

Te Loh Semaweu kwam ik ook in aanraking met den heer De Vink, die jarenlang assistent was van kapitein Van Erp bij de restauratie van den Boeroeboedoer op Java, en die thans door het gouvernement belast is met het opzoeken en nasporen van oudheidkundige overblijfselen op Atjeh, en wel speciaal van de oude graven, waarvan er vele door den Atjeher als heilig worden beschouwd en die daardoor veelal in stand zijn gehouden. De gewoonlijk uitgebreide inscripties, die in de grafsteenen zijn gebeiteld, moeten ons langzamerhand vaste aanwijzingen geven omtrent de vroegere geschiedenis van het land.

De heer De Vink is een photograaf van zeer bijzondere bekwaamheden, zooals ik uit zijn vroegere werk, dat hij mij vertoonde,

kon zien; verder maakt hij ook van de gebeitelde inscripties zeer duidelijke afdrukken in stijfselpapier; photo's en afdrukken worden naar Leiden verzonden, waar zij voor verdere bestudeering in handen komen van prof. Snouck Hurgronje, den grooten Atjeh-deskundige.

Ik maakte een bezoek aan een der heilige graven met den heer De Vink mee, eerst 45 min. sporen van Loh Semaweu tot Geudong en daarna ruim een uur wandelen tot over de enkels in de modder, maar langs een hoogst interessanten weg wat natuurschoon betreft, brachten ons in Koeta Kareuëng bij het graf van een der vorstinnen van Pasé, dateerende van ± 1500 n. C.

Vooral hoofd- en voeteinde-steen van dit graf, zware staande wit marmeren steenen, beneden rechthoekig, van boven boogvormig in een punt toeloopende, waren geheel met inscripties voorzien, en de zeer mooie gestyleerde ingebeitelde Arabische letterteekens vormden de hoofdversiering, die zeker smaakvol kon genoemd worden.

De heer De Vink vertelde mij, dat overigens Atjeh, voor zoover hij tot nu toe had kunnen nagaan, niet rijk is aan oudheidkundige overblijfselen. Op mijn vraag, of hij zich nu steeds alleen overal bewoog voor zijn onderzoekingen, antwoordde hij dadelijk bevestigend, en vertelde mij verder, dat hij nimmer gewapend was, waar hij ook heen ging en nooit eenig bezwaar van de zijde der bevolking had ondervonden; zelfs had hij zonder veel moeilijkheden te ondervinden enkele zerksteenen der graven laten afnemen en tijdelijk op een andere wijze plaatsen, om een betere verlichting bij het photografeeren te krijgen; bij die gelegenheid had hij ook ontdekt, dat op de keerzijde der marmeren platen Hindoe-inscripties voorkwamen, hetgeen erop zou wijzen, dat dit marmer waarschijnlijk oorspronkelijk in Voor-Indië voor tempelbouw als anderszins is gebruikt geworden en daarna door de Atjehers uit Indië naar hun land is meegenomen; Atjeh zelf levert trouwens, zoover thans bekend, geen marmer op.

Dit uitstapje naar de Atjehsche graven gaf mij een sterken indruk van de veranderde toestanden in dit gebied; vroeger zou de bevolking zeker niet geduld hebben, dat Europeanen ook maar in de nabijheid van hun graven kwamen; thans zaten wij op korten afstand ervan onder een grooten boom onzen meegenomen mondvoorraad te nuttigen met talrijke Atjehers om ons heen, die zoo'n etende blanke blijkbaar zeer interessant vonden.

Van mijn verblijf te Loh Semaweu maakte ik ook nog gebruik om een bezoek te brengen bij den oeloebalang aldaar, den Maharadja van L. Semaweu; in zijn huis, een nog typisch Atjehsche woning, waaraan niets gemoderniseerd is.

Deze Maharadja is een der oudere hoofden, ik schat hem een vijftiger en heeft dus nog een groot deel van de oorlogsperiode meegemaakt, en hij was volstrekt niet ongeneigd het gesprek ook juist over die periode te laten loopen; vele namen van officieren uit dien vroegeren tijd wist hij zich nog te herinneren, hoewel zijn uitspraak der Hollandsche namen mij in het begin dikwijls op een dwaalspoor bracht.

Hij was nu zoover vereuropeeschd, dat hij mij een glas Heidsieck monopole schonk, een drank, dien hij echter als geloovig Muzelman zelf niet gebruikte.

Onder zijn volgelingen zag men ook knappe typen van Atjehers; deze inlanders zijn over het algemeen grooter dan de meeste Archipel-bewoners; mannen van omstreeks 1.80 M. zijn geen uitzonderingen; hun huidskleur is over het algemeen niet zeer donker, terwijl de sterke menging met Arabisch bloed vele Atjehers een fijneren neus en beter besneden gezicht heeft gegeven, zoodat het volk — voor onze Europeeschen smaak — dikwijls vrij knap van uiterlijk is te noemen; hun algemeene lichaamsbouw is slank en lenig, doch maakt geen indruk van zwakte.

Vrouwen vooral uit de hoogere standen worden op Atjeh volgens Mohammedaansch gebruik voor den vreemdeling verborgen gehouden, maar ook op dit punt treedt reeds eenige wijziging in, vooral in tegenwoordigheid van Europeanen, die zij goed kennen.

II.

Van Loh Semaweu begaf ik mij per tram naar Bireun (ca. $2\frac{1}{2}$ uur) met het plan om van daar uit den Gajoe-weg te bezichtigen, die bij Bireun begint en over een lengte van 103 K.M. landwaarts in loopt door de heuvelrijen tot in het hooggebergte en zijn eindpunt vindt bij Takengon (ca. 1375 M. b.z.) aan het meer Laut Tawar, gelegen in het hartje van Noord-Sumatra.

Te Takengon is weer een maréchausséebivak voor de patrouilles in het hooggebergte; de bewoners van dit bivak mogen zich verheugen in een prachtig klimaat, waar vele Europeesche vruchten en bloemen, speciaal ook rozen, gemakkelijk gekweekt kunnen worden; volgens verhalen van verschillende zijden moet Takengon ook wat natuurschoon betreft een ideaal zijn; tot mijn groote spijt is het mij niet mogen gelukken die plaats te zien te krijgen; in den drogen moesson is de tocht daarheen niet bezwaarlijk; over den mooien, breeden Gajoe-weg bereikt men per auto Takengon dan gemakkelijk genoeg; de gouverneur deed dezen tocht meermalen met zijn familie; de Gajoe-weg is echter nog slechts gedeeltelijk verhard (het geld is nu echter toegestaan voor de geheele verharding, zoodat dit euvel spoedig tot het verleden zal behooren) en in den zwaren regentijd, zooals ik dien gedurende mijn reis meemaakte, zijn de onverharde gedeelten klei- en modderpoelen, waar men met een auto niet in afzienbaren tijd doorkomt.

Toch begon ik den tocht per auto met moed, hoewel de berichten omtrent den weg zeer ongunstig waren; in het begin leek het echter een kolfbaan en ging alles goed; een prachtig kunstwerk, deze weg, geheel aangelegd onder de energieke leiding van nu wijlen den kapitein Heinzenknecht, die van 1906 tot zijn dood in 1913 zijn levensdoel ervan maakte om deze meer dan 100 K.M. lange verbinding met het hoogland tot stand te brengen; in het begin werkende in een geheel vijandig land, waar nog overal rond hem heen gevochten werd, terwijl hij met boussole en waterpas aan het werk was. Zelfs had hij onder zijn werklieden verschillende Gajo's (Atjehers uit het hooggebergte), die toen zich nog met alle kracht

tegen ons verzetten, maar in zijn persoon vertrouwen stelden, hetgeen hun ook nimmer heeft berouwd.

Van de moeilijkheden, die Heinzenknecht later op technisch gebied heeft moeten overwinnen, toen hij met den aanleg tot in het woeste gebergte was gevorderd, heb ik mij alleen een denkbeeld kunnen maken uit de photo's, die ik te zien kreeg, maar ik meen, dat men daarbij gerust van een reuzenwerk kan spreken, in aanmerking genomen de geringe hulpmiddelen, waarover Heinzenknecht beschikte voor het overbruggen der diepe ravijnen, het maken van enorme insnijdingen enz.

Persoonlijk kon ik constateeren hoe flink en solide het werk in den aanvang was afgeleverd, een groote ijzeren brug van één spanning over de Peusangan-rivier met enorme zware en hooge uit ruwe steenblokken opgemetselde landhoofden gaf niet alleen een hoog denkbeeld van het technische werk, maar tevens de overtuiging dat Heinzenknecht bij het maken van dergelijke projecten een oog had voor sierlijke lijnen.

De kudden olifanten, die hier nog veel voorkomen, hebben al zeer weinig gevoel voor alle moeite en arbeid, die aan dezen weg is ten koste gelegd; verwoestingen aan bermen en zware leuningen langs de afgronden zijn hier geen uitzondering en geven een goed idée van de kracht, die deze oer-dieren kunnen ontwikkelen als iets hun den weg verspert.

De Gajoe-weg begint na de overbrugging over de Peusangan-rivier reeds spoedig te stijgen en dan krijgt men prachtige kijkjes te genieten over de geheele laagvlakte tot voorbij Bireun; wat zou ik gaarne dezen weg tot het einde hebben willen volgen, het uitzicht zal dan zeker nog mooier en ruimer worden; maar het mocht niet; reeds bij K.M. 25 ongeveer bleek de weg in dezen zwaren regentijd onberijdbaar te zijn; wel volgen er later weer groote stukken, die reeds verhard zijn (waar het verhardingsmateriaal dicht bij de hand was), maar van Takengon bereiken in één dag kon toch geen sprake zijn, dus gestopt te Kroeng Seumpoe, de plaats, waar de kapitein Heinzenknecht jaren lang gewoond heeft gedurende den aanleg van den weg, dien hij in hoofdzaak tenminste nog tot het eindpunt heeft mogen zien gereed komen. In zijn oude woning werd ik ontvangen door een opzichter van B. O. W., die steeds onder Heinzenknecht heeft gewerkt, en mij de details van het einde van zijn chef ter plaatse zelf vertelde.

Destijds was Heinzenknecht vermoord door zijn eigen koetsier, een gewezen dwangarbeider, inlander uit Batavia, die zich verongelijkt achtte omdat hij uit zijn dienst ontslagen was, tot groote verontwaardiging van de Gajoe's, onze vroegere vijanden, die onder den vermoorde werkten; de moordenaar heeft zijn daad met den dood geboet.

Heinzenknecht rust te Bireun bij het begin van zijn groot werk, een monument door zijn vrienden hem gewijd, zal spoedig zijn graf sieren.

De opzichter der B. O. W. vertelde mij op mijn vragen, dat hij zich alleen steeds langs den geheelen weg tot Takengon toe bewoog zonder ooit eenig wapen bij zich te dragen, dat is dus over practisch de geheele diepte van het land, dat wij Atjeh noemen. In Kroeng Seumpoe waren verder gestationneerd twee gouvernements-mijningenieurs, die in die streken geologische onderzoekingen doen; het is mij tot mijn spijt niet mogen gelukken deze heeren te spreken te krijgen; maar de opzichter der B. O. W. verzekerde mij, dat ook deze ingenieurs, die zich uit den aard van hun werk overal en dikwijls over groote afstanden bewegen, steeds zonder eenigen voorzorgsmaatregel het terrein ingaan; militairen zijn trouwens te Kroeng Seumpoe niet aanwezig.

Op den terugweg naar Bireun zag ik op den weg een soldaat door zijn huishoudster vergezeld en met kleine bagage bij zich naar beneden wandelen; het bleek mij bij informatie, dat de afgeloste militairen van Takengon zeer veel alleen — indien er geen ossenkarren-transport is — den geheelen weg in eenige dagen afmarcheeren om zich naar Bireun te begeven; van eenigen voorzorgsmaatregel was ook hier geen sprake.

Wekelijks gaat van Bireun naar Takengon en terug een ossenkarren-transport van gouvernementswege, maar thans hebben de Gajoe's daartusschen reeds eigen karrentransporten ingeschoven; die bergbewoners komen nu veel meer in de laagvlakte dan vroeger; zij profiteeren veel van den weg en hebben dan ook dagen lang feestgevierd toen de weg Takengon bereikte.

Die Gajoe's hebben uiterlijk vrij veel van de Atjehers uit de vlakte, maar zij zijn in doorsnee nog grooter en robuster gebouwd, het zijn voor inlanders echte mannetjesputters en zij wandelen dan ook kalm in dit bergterrein met vrachten op den rug van 40 tot zelfs 80 K.G., die gedragen worden, steunende op twee banden

om de schouders en door de okselholte en een breeden band over het voorhoofd. Zij schijnen goedmoediger te zijn dan de andere Atjehers, vooral wanneer zij in iemand vertrouwen stellen. Een klein bewijs daarvan zag ik op mijn terugrit. Op een goed oogenblik toch bemerkte mijn Javaansche chauffeur, dat een achterband van de auto was leeggeloopen; wij stapten uit, en de chauffeur aan het pompen met een klein voetpompje; geen aangenaam werk midden op den dag in de tropen op een open weg in een stekend zonnetje, dat zich juist tusschen een paar buien in vertoonde. Daar kwam een troepje Gajoe's aan en de chauffeur beduidde hun, dat zij pompen zouden. Met plezier voldeden zij aan die uitnoodiging. Zij moesten zelfs allen een beurt hebben, en de band kwam mooi strak te staan. Toen moesten zij nog meer van de auto-techniek leeren en den motor aanzetten; algemeen gedraai aan den slinger tot er één pientere begreep hoe hij dat doen moest, en jawel de motor sloeg aan en welgemoed reden wij verder, nog nagestaard door de lachende en pratende Gajoe's.

Vroeger in Bireun terug zijnde dan het oorspronkelijk plan was, nam ik mij voor tegen den avond een bezoek te gaan brengen bij den oeloebalang van Peusangan, Teukoe Tji, een hoofd van ca. 28 jaar, dus van de jongere generatie, die in Fort de Kock op de hoofdenschool een geheel Europeesche opvoeding heeft gehad en dan ook het Hollandsch goed machtig is; stroomende regen maakte het mij echter onmogelijk dit plan uit te voeren.

Hoofden als Teukoe Tji, die geregeld met de Europeesche bestuursambtenaren omgaat, bij hen dikwijls aan huis komt en hun Europeesche denkbeelden kan volgen, zullen er spoedig op Atjeh veel meer zijn, dank zij den wijzen maatregel van den vroegeren Gouverneur Van Heutsz, die vanaf het begin zijner regeering in Atjeh steeds erop heeft aangedrongen en er ook voor gezorgd heeft, dat de zoons der Atjehsche hoofden reeds op jongen leeftijd naar Fort de Kock of Bandoeng op de hoofdenscholen zouden gezonden worden voor hun opvoeding, zoodat zij buiten Atjeh opgroeiden, beter ontwikkeld werden en met alle zaken van Westersche beschaving van jongs af vertrouwd raakten. Zijn de andere hoofden eenmaal grootendeels door deze generatie vervangen, dan zullen de toestanden op Atjeh hoogstwaarschijnlijk nogmaals een groote verbetering ondergaan.

Bireun zelf levert weinig bijzonders op; het is ook al weer ruim

en flink gebouwd en op groote uitbreiding berekend; alleen de passar was alweer te klein en werd belangrijk vergroot, iets, dat men als vast verschijnsel in alle plaatsen kon opmerken, gevolg van den zich steeds uitbreidenden handel in alle centra.

De controleur Greeve te Bireun verstrekte mij ook hier weer op de meest voorkomende wijze alle inlichtingen, die ik vroeg, en daarbij viel mij op, wat reeds eerder mijn aandacht had getrokken en mij later ook steeds bleek, dat de bestuursambtenaren op Atjeh allen met energie en opgewektheid hun taak verrichten. Hier geen gemopper over traktementen of slechte promotie, maar de volle aandacht geconcentreerd op het werk; in deze begin-maatschappij zien de ambtenaren direct resultaat van hun arbeid; elke stap is een vooruitgang, met trots toonen de bestuursambtenaren den bezoeker wat zij reeds tot stand brachten en wijzen op elk stuk grond, dat nieuw in bewerking wordt gebracht en dus de bebouwde oppervlakte weer vermeerdert; langs den Gajoe-weg kan men dit laatste verschijnsel ook sterk zien.

Een hoofdpunt van zorg voor de bestuursambtenaren is ook het aanleggen van wegen; overal ziet men hard werken aan het tot stand brengen van goede verbindingen tusschen de plaatsen, waarbij — voor de hoofdverbindingen althans — als norm wordt aangenomen: ,,berijdbaarheid voor auto's". Zoo zal het dan ook niet zoo lang meer duren of men kan per auto van Kwalla Simpang tot Koeta Radja rijden, en aan de bestuursambtenaren zal het zeker niet te wijten zijn, indien dit niet spoedig het geval is; zij klagen alleen maar, dat er geen geld disponibel is om nog meer wegen aan te leggen en dat het werk nog niet vlugger opschiet; zij vergeten wel eenigszins, dat een uitgebreid wegennet in een land van ca. 400 K.M. lengte een kwestie is van tientallen jaren, terwijl zij nu gewoonlijk over perioden van evenveel maanden spreken. De opperste leiding van den Gouverneur Swart, die juist aangeeft de hoofdrichting, waarin het werk moet gaan, maar verder de bestuurders zooveel mogelijk de vrije hand laat, is niet vreemd aan deze krachtige en opgewekte ontplooiïng van de energie zijner ondergeschikten.

III.

Van Bireun op een voormiddag vertrekkende, deed ik van daar de verdere reis in gezelschap van den gouverneur Swart en den oud-minister van oorlog Colijn, die tezamen ook een reis van af Kwalla Simpang hadden gemaakt en mij te Bireun inhaalden.

Van daar reisde ik, wat het tramtraject aangaat, sneller en comfortabeler nog dan vroeger, in den extra-trein voor den gouverneur, die slechts bestond uit locomotief, tender, goederenwagen en salonwagen, deze laatste voorzien van een platform van achteren, waar men zich behagelijk kon neervleien en van waar men een bijzonder ruim uitzicht over het geheele terrein had. Ik moet echter eerlijk bekennen, dat er wel eens kwartiertjes van de reis omgingen, zonder dat ik mij bewust was of wij door een bergstreek of langs een moeras reden, het gesprek toch met mannen als Swart en Colijn, beiden kenners door en door van de Atjeh-geschiedenis, waarin zij beiden een groote rol gespeeld hebben, is voor den niet-ingewijde zóó belangwekkend, dat ik enkele malen de geheele omgeving vergat om naar hen te luisteren. Toch hield ik zooveel mogelijk mijn aandacht gespannen op de omgeving, en constateerde ook na Bireun alweer af en toe de aanwezigheid van uitgestrekte rijstvelden langs de spoorbaan en het bewerken van eerst kort geleden in bebouwing genomen stukken land.

Ik vernam ook, dat door het gouvernement landbouwleeraars op Atjeh zijn en worden aangesteld, die voornamelijk door practisch voorbeeld op proefvelden de bevolking zullen onderwijzen in de meest rationeele wijzen van cultuur.

Niet overal echter vindt men op Atjeh's Noordkust een eenigszins intensieve bebouwing van het land; in vele streken toch tusschen Loh Semaweu en Sigli is de bevolking maar al te schaarsch, zoodat voor dezen landbouw handen te kort komen. De langdurige oorlog is aan dit verschijnsel niet vreemd. Jarenlang is steeds een vrij belangrijk aantal mannen in de kracht van het leven gesneuveld, en de ongeregelde toestanden van een oorlogsperiode zijn zeker niet bevorderlijk voor een flinke toeneming der bevolking;

de intiemere aanraking met de Atjehers heeft nu eerst een goed denkbeeld gegeven van de verliezen, die zij af en toe geleden hebben. Thans wordt echter alles gedaan om een vermeerdering der bevolking te verkrijgen en daar het Atjehsche volk, evenals de meeste Oriëntalen, vruchtbaar is, zal het succes in die richting in den thans rustigen tijd wel niet uitblijven.

Het bestuur heeft op Atjeh een vrij betrouwbaren burgerlijken stand der bevolking, daar vroeger onder den gouverneur Van Heutsz een algemeene registratie der bevolking is ingevoerd om overzicht van en toezicht op de kwaadwilligen te kunnen houden.

Volgens de cijfers nu van de bevolkingsstatistiek der laatste jaren, verwacht men, dat thans de bevolking over 25 jaar ongeveer verdubbeld kan zijn; dat is dan tenminste al een groote stap op den goeden weg.

Te Samalanga werd gestopt en stegen wij uit om deze plaats te bezichtigen en daar het noenmaal te gebruiken ten huize van den civiel gezaghebber.

Samalanga maakte den indruk een oudere vestiging te zijn dan vele der andere centra die ik bezocht, en lijkt minder ruim gebouwd; het is niet alles nieuwe aanleg; men heeft zich meer aan het reeds bestaande moeten aansluiten.

Eenige hoofden kwamen hier hun opwachting maken en waren blijkbaar verheugd den heer Colijn weer terug te zien, dien de meesten van hen uit vroegere jaren nog kenden, en van wiens aanwezigheid op Atjeh zij onkundig waren gebleven. Die blijdschap merkte ik later ook bij andere gelegenheden op; werd aan de hoofden gezegd, dat „toewan Colijn" ook aanwezig was, dan zag men eenige verbazing en vroolijke verrassing op hun gelaat, en zeiden zij dadelijk, dat zij ook „toewan Colijn" wilden spreken.

Eigenaardig was, dat, wanneer door zijn aanwezigheid ook de vroegere functie van den heer Colijn als minister ter sprake kwam, men de hoofden van die hooge betrekking maar meestal een zeer flauw denkbeeld kon doen krijgen.

Ik deed deze ondervinding zelf met één der hoofden te Kota Radja op, maar dacht toen, dat mijn voor dergelijke uitleggingen onvoldoende kennis der Maleische taal daaraan schuld was. De Gouverneur Swart verklaarde mij echter, dat het ook hem meestal niet gelukt was een goed idée van het ministerschap aan de Atjehers te geven; meermalen hadden Atjehsche hoofden gevraagd wat de

heer Colijn nu zoolang in Holland deed, en dan werd hun verteld, dat hij eerste raadsman van de Koningin, speciaal voor oorlogszaken was; dat idée was den Atjehschen hoofden niet vreemd; eerste raadslieden van de vorstin, ook voor speciale zaken alleen, daarvan kunnen zij zich een goede voorstelling maken. Maar toen kwam het aftreden van den heer Colijn, waaruit de hoofden de voor hen eenig mogelijke conclusie maakten: ,,dan is hij dus in ongenade gevallen"; zij konden zich dat wel moeilijk voorstellen, maar het was de eenig mogelijke oplossing en dan moest men hun dus zeggen, dat dit in het geheel niet het geval was, maar... dat de politieke constellatie in Holland veranderd was en er nu een andere partij aan de Regeering kwam enz. Daarmee begint men voor die inlanders potjes-Latijn te praten, aangezien zij zich van een werkelijk parlementairen regeeringsvorm niet de flauwste voorstelling kunnen maken; alle uitleggingen in die richting laten de zaak hoe langer hoe meer vastloopen, zoodat men het dan ten slotte maar opgeeft.

Om na deze uitweiding op de reisroute terug te komen — wij verlieten in den namiddag Samalanga weder om den tocht tot Sigli per tram voort te zetten. Gedurende deze reis trok vooral weer de groote hoeveelheid mooie exemplaren karbouwen mijn aandacht. Behalve als trek- en slachtvee worden enkele dezer dieren ook gebruikt en afgericht als vechtdieren bij de karbouwengevechten, een door de Atjehers zeer geliefkoosde vertooning.

Stoppende bij een klein station, kwamen wij juist te laat om getuigen te zijn van een dergelijk volksvermaak, dat op korten afstand van het station op een groote open plaats was gehouden; een duizend Atjehers waren daar zeker verzameld om het vermaak bij te wonen, maar het bleek juist afgeloopen toen wij aankwamen, de volksmassa begon zich te verspreiden. Men kon bij deze groote volksverzameling toen reeds recht zien, hetgeen mij trouwens reeds vroeger was opgevallen, hoezeer de oorspronkelijke Atjehsche kleederdracht bij de bevolking in discrediet is geraakt.

Vroeger waren alle Atjehers in het zwart gekleed, terwijl mannen en vrouwen als beenbekleeding een broek droegen; tijdens de oorlogsperiode gaf deze zeer donkere kleeding een dubbel triesten indruk; onze vijanden zagen er altijd even somber en donker uit, het was in overeenstemming met den toenmaligen toestand. Thans heeft de Maleische-Javaansche kleederdracht geheel de

overhand gekregen, overal helkleurige baadjes, liefst oranje of groen en geel, en bijna alle vrouwen gekleed in sarong in plaats van de vroegere broekspijpen.

Zoolang de wegen nog niet overal klaar zijn, mag de tram-baan als wandelweg gebruikt worden, omdat op die wijze voor-loopig een goede verbinding tusschen verschillende centra kan ver-kregen worden. Zoo ook liepen er nu velen van de zich versprei-dende volksmenigte langs de baan toen onze trein zich weer in beweging stelde, en toen kon men merken, dat de Atjehsche vrou-wen, die vroeger geen Europeaan durfden of wilden aankijken, zich ook al gauw emancipeeren, want toen ik van het achterbalkon van onzen trein haar toewuifde, werd mijn groet met enthousiasme en veel gelach dadelijk beantwoord.

Van de groote volksmenigte, die ik bij die gelegenheid zag, was ook geen der mindere Atjehers gewapend, een verschijnsel dat vroeger een illusie zou geleken hebben; ik heb trouwens op de heele reis nimmer een gewapende gezien behalve enkele hoofden.

Ik kan hierbij ook nog vermelden, dat ik zelf nimmer een wapen bij mij heb gehad; ik had trouwens zulk een artikel op reis naar Indië in het geheel niet meegenomen; noodig heeft men het m. i. toch niet en de in- en doorvoer ervan in onze koloniën geeft veel overlast telkens als men de douane moet passeeren; ik liep steeds met een wandelstokje als eenige bescherming. Gedurende de reis op Atjeh was een flinke groene besteedster bij de heerschende weersgesteldheid practischer geweest; maar mijn regenscherm stond in Amsterdam.

Aankomende te Sigli werden wij daar verwelkomd door den civiel-gezaghebber, den majoor Veldman, nog één der weinige op Atjeh overgebleven maréchaussée-officieren van de oude garde uit den Van Heutsz-tijd, die wellicht zijn 20-jarig jubileum op Atjeh nog kan bereiken; een prettig type van den goedhartigen, jovialen krijgsman, met wien men toch liever eet dan vecht.

Sigli was mij ook van 20 jaren geleden als Hollandsche ver-sterking aan de kust bekend; de militaire post lag toen alleen aan de oostzijde van de Pedir-rivier, waar nu nog het militair kampe-ment is, maar de eigenlijke plaats is nu aan de andere zijde der rivier verrezen en maakt een flinken indruk; Sigli is na Kota-Radja wel de grootste plaats op Atjeh en geeft dan ook den indruk van een centrum van handel en uitvoer.

Wij bezochten ook de gerechtszaal, waar enkele weken te voren de overste Scheepens door een Atjehsch hoofd doodelijk gewond was geworden.

Dit geval heeft toen veel ontroering veroorzaakt en is als een heel slecht teeken beschouwd voor den algemeenen politieken toestand op Atjeh, daar de overste Scheepens ook in de inlandsche wereld zeer gezien was, en den Atjeher kende. Ik heb bij ons bezoek ter plaatse alle bijzonderheden van verschillende zijden gehoord en daaruit de conclusie getrokken, dat dit hoogst treurige feit niet anders te beschouwen is dan als een incident, dat elders in den Archipel even goed zou kunnen voorkomen.

De moordenaar moest als oeloebalang rechtspreken onder toezicht van den civiel-gezaghebber, den overste Scheepens, in een zaak tegen een minderen Atjeher, die den zoon van dat hoofd licht verwond had, en wilde daarvoor een onevenredig zware straf aan den beklaagde opleggen, waarschijnlijk uit een misplaatst gevoel van gekrenkten familie- en standtrots. Toen de civiel-gezaghebber hem opmerkzaam maakte, dat die wijze van doen geen rechtvaardig vonnissen was, wond de oeloebalang zich op, voelde zich gekrenkt en „maloe" (verlegen met zijn figuur, iets waar alle inlanders — ook Javanen — uiterst gevoelig voor zijn, en dat hen tot de gekste dingen kan brengen) en stak opeens met zijn rentjong (dolk) naar den overste Scheepens, die in het onderlijf doodelijk werd getroffen; de moordenaar werd nog in de rechtszaal door een Atjehsch politie-oppasser neergelegd.

Moet nu aan zulk een feit politieke beteekenis worden toegekend? Met een Madoerees zou men onder dergelijke omstandigheden precies hetzelfde kunnen beleven.

Dat er dan ook op Sigli na dit feit niet de minste opgewondenheid onder het volk was, en terwijl juist toen het hoofd van bestuur onmachtig neerlag, de rust verder geen oogenblik werd verstoord, bewijst voldoende, dat dit feit de misdaad van een enkeling is geweest.

Dergelijke incidenten gebeuren trouwens overal in Indië meermalen, maar op Atjeh trekken ze thans nog meer de aandacht, omdat men daar na 30-jarigen krijg nog steeds in inbreuken op de maatschappelijke orde vijandigheden denkt te zien.

De omstandigheden werken er echter ook toe mee om in de begintijden in dit land een dergelijk feit te doen ontstaan. De

desperado's in de zich nu vormende beschaafdere maatschappij op Atjeh, lieden, die om de een of andere reden — zooals overal voorkomt — meenen niets meer van het leven te verwachten te hebben, konden zich vroeger bij de benden der kwaadwilligen aansluiten en zoo de omgeving, die hun geen toekomst meer bood, ontvluchten; die weg is hun thans afgesneden en dan kunnen zij er in hun wanhoop gauw toe komen om, alvorens zelf een einde aan hun bestaan te maken, een Europeaan — een Kafir — eerst van het leven te berooven, waarmee zij gelooven dan nog een daad gedaan te hebben die hun na hun dood ten goede zal komen.

Eén der middelen om hiertegen in te gaan is om, wanneer zoo'n moordenaar levend gevangen genomen wordt, hem niet ter dood te veroordeelen, wat feitelijk zijn doel is, maar hem voor zeer langen termijn tot dwangarbeid te veroordeelen, waardoor hij, voorloopig althans, geen vruchten van zijn misdaad plukt.

Verder zal het onderwijs langzamerhand de menschen op wat hooger peil van beschaving moeten brengen, en daarom is de hoogst energieke invoering van geregeld onderwijs, zooals dat thans tot in de kleinste dorpen in Atjeh geschiedt, slechts van harte toe te juichen.

Ik zou hier trouwens de vraag willen stellen: moet men niet verwachten, dat de invoering van een geregeld op Europeesche leest geschoeid bestuur de eerste jaren op groote moeilijkheden zal stuiten en dat er zich nog wel eens uitwassen zullen voordoen, nu in Atjeh vrijwel het geheele tegenwoordige geslacht van af zijn geboorte is opgegroeid in een periode van niet werken, maar van steeds oorlogvoeren en rooven?

Hadden wij eerder flink aangepakt en den oorlog geen 35 jaren laten duren, dan zou de zaak nu reeds veel gemakkelijker en al veel verder zijn.

Het is werkelijk bewonderenswaardig, als men dit alles bedenkt, dat men dan nog zoo spoedig gekomen is tot een toestand, waarin de treurige incidenten dan toch werkelijk uitzonderingen zijn.

IV.

Een gezellig dinertje bij den majoor Veldman verdreef de sombere gedachten, die in Sigli tijdelijk over mij waren gekomen. Daar zat ik, pauvre sire, aan tafel met drie dragers der Militaire Willemsorde van hoogere klasse, begiftigd met den eeresabel enz. enz.; is het wonder, dat de verhalen van den harden oorlogstijd toen nog eens ter sprake kwamen en dat ik soms mijn bewondering moest uiten voor de energie en doortastendheid, grooten persoonlijken moed, die omstreeks de jaren 1897—1908 door ons Indisch leger zijn ten toon gespreid!

Wat dunkt u van een tocht, zooals toen door Colijn werd gemaakt, van Medan naar Sigli door het hooggebergte en oerbosch gedurende 160 dagen midden door het toen nog vijandelijk land, waarbij de koelies, die de levensmiddelen droegen, er al spoedig allen vandoor gingen, de gewonden in het allerzwaarste terrein moesten meegedragen worden, waarbij de troep soms 44 uren maagvacantie had tusschen de maaltijden en de boomen 's nachts het eenige dak voor deze onbehuisden vormden?

Zulke zaken worden bij ons in het algemeen niet in illustraties of tijdschriften vereeuwigd, en dat eenvoudige plichtdoen zonder veel herrie en hoera's prouveert in zeker opzicht voor ons volk, maar meestal zijn zulke feiten daardoor ook geheel onbekend, en dat is niet noodig; Holland mag er gerust trotsch op zijn, dat zijn zonen in Indië nog tot dergelijke opofferingen en krachtsuitingen in staat zijn.

De reisherinneringen van Sigli deden deze ontboezeming onwillekeurig uit mijn pen vloeien — thans weer terzake.

Als curiositeit van Sigli is zeker de pasangraham, ook wel „Fransche barak" genoemd, te vermelden.

Dit gebouw is oorspronkelijk een officiersbarak geweest, zooals het Fransche leger in Madagascar ze gebruikt en is voor beproeving in Atjeh ingevoerd. Het zijn drie kamers naast elkaar onder één dak, ongeveer een meter boven den grond staande op een groot aantal dunne gaspijpen; dergelijke pijpen fungeeren ook als leuningen der

rondloopende galerij (verandah). Binnen- en buitenwanden zijn houten ramen, beplakt met vrij stevig papier. Het is een typisch Fransch maaksel, meer licht dan solide, en men mag er wel een groot bord aanhangen: ,,Verboden te rooken en te snorken", want het brandgevaar is er al even groot als de gehoorigheid. Dat echter dit verblijf juist door deze eigenschappen den heer Colijn en mij eenige momenten van hartelijk lachen heeft bezorgd, kan ik niet ontkennen.

Van Sigli gingen wij per tram weer verder naar het Westen en passeerden tusschen deze plaats en Selimoen de zoogenaamde waterscheiding, dat is de bergketen, die de vallei van Groot-Atjeh omsluit. De gewone treinen krijgen op dit traject, dat sterk stijgt en later weer daalt, een extra zware berglocomotief, maar ons kort extra-treintje had aan de normale trekkracht voldoende; dit traject is uit het oogpunt van natuurschoon zeker een der meest interessante. Op de bergbaan geniet men van zeer mooie uitzichten, en vooral het afdalen later in de vallei geeft gelegenheid voor verschillende mooie kijkjes.

Te Selimoen werd een uurtje gestopt; wij konden daardoor met dit alleraardigste plaatsje kennismaken. Het ligt nog in het heuvelterrein, wat hooger dus dan de Groot-Atjeh-vallei; het klimaat is er daardoor — vooral 's avonds — zeer aangenaam; mooie uitzichten van verschillende punten over de vallei en ook naar de zijde van den hoogen Goudberg, die zich steil uit de vallei opricht, doen zich geregeld voor. Ook hier kwamen al spoedig eenige Atjehsche hoofden opduiken, die hun opwachting wilden maken, en aan wie de noodige inlichtingen werden gevraagd.

Daarna nog een verfrisschende morgendronk bij den civiel-gezaghebber, en weer stegen wij in de tram voor het afleggen van het laatste traject tot Koeta Radja.

De Groot-Atjeh-vallei, die van Z.O. tot West geheel door een bergketen is afgesloten en tot zee doorloopt, is een der riantste stukken van het spoortraject; de Groot-Atjeh-rivier slingert zich door deze vallei, die thans geheel in cultuur gebracht is, en daardoor een zeer welvarenden indruk maakt, terwijl het achterliggende heuvel- en bergterrein zorgt voor een grootschen achtergrond en voor schilderachtige kijkjes gedurende den rit.

Vlak bij Koeta Radja kruist de trambaan den zoogenaamden ,,tramdijk", thans een flinken, breeden, verharden rij- en wandelweg, vroeger den spoordijk van het stoomtram-ceintuurbaantje, dat

met drie stralen van uit Koeta Radja langs de versterkingsketen lag, die de hoofdplaats omsloot en tot de zee aan beide zijden doorliep.

Na deze kruising kwamen wij dus in het terrein, dat jarenlang vrijwel ons eenig gebied op Atjeh was geweest.

Weer gingen mijn gedachten naar vroegere jaren terug: nu had ik dagen lang gereisd, een afstand van ca. 400 kilometer per spoor afgelegd; zeer vele uitstapjes van af die lijn gemaakt en dat alles in een land, dat men zonder eenig optimisme Nederlandsch Koloniaal gebied kan noemen, en slechts gedurende het laatste kwartiertje stoomden wij door het terrein, waarmee wij ons tientallen jaren lang als het eenige van het geheele gewest, tevreden hadden gesteld. Het verschil is te groot. Er is een groot werk verricht daar op Sumatra's Noordpunt in de latere jaren, nadat de oude energie der Hollanders weer is komen bovendrijven.

Van het station te Koeta Radja was de woning van den Gouverneur spoedig bereikt, en de vriendelijke ontvangst van mevrouw Swart in die hoogst comfortabele, ruime en zeer smaakvol ingerichte woning deed Hollandsch-gezellig en aangenaam aan na omzwervingen, die nu alle weer achter mij lagen.

De installatie, samen met den heer Colijn, in het bij de woning van den Gouverneur behoorende gebouw voor logé's, waar men overal de zorgende hand van de gastvrouw bemerkte en tientallen kleine levensluxes vond, die uit den aard der zaak in geen pasangraham te vinden zijn, deed mij onwillekeurig glimlachen van voldoening; men bemerkt bij zulk een gelegenheid eerst, hoezeer wij menschen uit beschaafd Europa, langzamerhand verwend zijn aan vele zaken in onze dagelijksche omgeving, die lang niet onmisbaar zijn, maar die wij toch slechts noode ontberen kunnen.

Laat mij hier nog een woord van dank invlechten aan den gouverneur Swart en zijn echtgenoote voor de allervriendelijkste, gezellige en gastvrije ontvangst, die ik ten hunnen huize heb mogen ondervinden en speciaal ook aan mijn toenmaligen gastheer voor de gelegenheid, die hij mij geschonken heeft om van het door hem beheerde gebied in korten tijd een zoo nauwkeurig mogelijken indruk te krijgen; de tocht is voor mij buitengewoon interessant geweest en gaarne had ik mijn verblijf nog verlengd, maar andere plichten riepen mij weer.

Weinige dagen na mijn voorgenomen vertrekdatum zouden te Koeta Radja de onafhankelijkheidsfeesten gevierd worden; zeer

gaarne had ik deze feesten nog meegemaakt, omdat daarbij ook vele Atjehsche hoofden, die ik nog niet gezien had, tegenwoordig zouden zijn en de samenstrooming van talrijke inlanders mij dan opnieuw een indruk van den algemeenen toestand had kunnen geven; ik kon echter mijn vertrek naar Sabang en van daar naar Europa niet meer uitstellen.

Laat ik hier nog bij vermelden, dat de gouverneur Swart, wel verre van geheimzinnig te zijn omtrent de toestanden in Atjeh tegenover outsiders, het steeds op prijs stelt, wanneer iemand de moeite nemen wil zich met eigen oogen te overtuigen hoe het er in zijn gebied uitziet en dat het dan zeker niet aan medewerking van zijn zijde zal ontbreken om zulk een reiziger in staat te stellen zich door eigen waarneming goed op de hoogte te stellen.

Denzelfden dag van onze aankomst te Koeta Radja maakten wij nog een vrij langen autotocht door de plaats en in de naaste omgeving, en daarbij zag ik, dat ook de hoofdstad heel wat uitgebreider is geworden en veel veranderd is in vergelijking met de jaren 1893/94.

Alle versperringen en afsluitingen om de stad zijn verdwenen en zelfs de oude kratonmuur, waarbinnen een groot deel der kazernes en ook de woning van den gouverneur lag, behoort nu tot de geschiedenis, zoodat in Koeta Radja niets meer herinnert aan de vroegere oorlogsperiode.

De plaats zelf is mooi opgebouwd, ruim, met flinke, uitstekend onderhouden wegen, ruime woningen, zoowel voor Europeanen als inlanders, veel groote pleinen tusschen de bebouwing opengelaten, benevens twee parken, zeer eigenaardig respectievelijk Oorlogs- en Vredespark genoemd, waarvan vooral het laatste werkelijk smaakvol is aangelegd en dan ook een geliefkoosde verblijfplaats is voor jeugdige wereldburgers in kinderwagens met hun begeleidsters.

De groote moskee, indertijd door het gouvernement gebouwd, ter vervanging van de na 1870 bij de bestorming van den Kraton verwoeste oude Mohammedaansche kerk, staat daar nog steeds als vroeger, doch doet nu beter in de meer aangepaste omgeving.

Flinke winkels zijn nu te Koeta Radja te vinden; het oude hotel is vervangen door een moderner inrichting, die een zeer gunstigen indruk maakt, in de onmiddellijke nabijheid van het Vredespark.

De passar is bijzonder uitgebreid, geen wonder als men bedenkt, dat zich hier het grootste deel van den handel der bloeiende Atjeh-vallei concentreert; latere bezoeken in de ochtenduren hebben mij ook de overtuiging geschonken, dat deze markt door een enorme menschenmassa wordt bezocht.

Met genoegen zag ik ook op een druk kruispunt het monument met borstbeeld van nu wijlen den sympathieken pastoor Verbraak, die van het begin van den Atjeh-oorlog tientallen jaren lang zoo enorm veel gedaan heeft om de ellende van den krijg te verzachten, die steeds gereed stond om te helpen, zonder te vragen voor wien hulp geëischt werd en die door geen gevaar voor eigen leven werd teruggehouden, als hij gewonden of stervenden kon bijstaan.

Het eenige, waarbij ik in Koeta-Radja achteruitgang kon constateeren, een achteruitgang waarover men echter niet behoeft te treuren, was de levendigheid in sociëteit en hospitaal. Vroeger leverde het kolossale garnizoen in de hoofdplaats, dat weinig uitrukte en dus dikwijls vrijen tijd had, een zeer bedrijvig soosleven; nu is dat uit den aard der zaak tot bescheiden afmetingen teruggebracht.

En het groote hospitaal, uit talrijke gebouwen bestaande, te Panteh Perak, dat zich vroeger mocht verheugen in een bijzonder goede reputatie als militaire ziekeninrichting, waar men op de verpleging van zieken en vooral van gewonden uitstekend was ingericht, maar waar dan ook steeds honderden patiënten gehuisvest waren, is nu met recht een verlaten kampong te noemen. Slechts enkele der gebouwen, waar vroeger overal bedrijvigheid heerschte, zijn nu nog voor zieken en daaronder vele Atjehers, in gebruik; het grootste gedeelte staat nu in verlaten rust. Nog ligt er het zijspoor der vroegere ceintuurbaan, dat doorliep tot vóór de operatiekamer, zoodat de gewonden uit het omliggend terrein, direct uit den gewonden-wagen op de operatie-tafel konden geschoven worden; maar de rails van dat spoor zijn verroest; geen wagen behoeft er nu meer over te rijden om zijn lijdenden last te lossen.

V.

Gedurende mijn verblijf ten huize van den Gouverneur bestond natuurlijk volop gelegenheid om nog eens verschillende beschouwingen en verhalen van Atjeh van dezen autoriteit aan te hooren, en uit de zeer onopgesmukte mededeelingen van den heer Swart, veelal door feiten bewezen, kon ik opmaken, dat het vertrouwen van het Atjehsche volk in dezen bestuurder zeer groot moet zijn; gedurende het eerste gedeelte mijner reis had ik uit verschillende informaties reeds de conclusie getrokken, dat de Atjehers den Gouverneur beschouwen als strikt rechtvaardig en zich voor hun belangen sterk interesseerende en dat daardoor de invloed van dezen bestuurder op de inlandsche maatschappij zeer groot is.

Een ondergeschikt ambtenaar had mij ook al gezegd: „Ja, wanneer ik bij de uitvoering van een werk aan de inlanders kan zeggen, dat de Toewan Besar te Koeta Radja het zus of zoo bevolen heeft, dan is alle moeilijkheid opgeheven, dan mopperen ze niet meer, dan leggen zich bij het feit neer".

Nog een klein bewijs hiervoor is ook het volgende feit.

Een zuster van den bekenden oeloebalang van Groot-Atjeh, Panglima Polim, was zonder toestemming van haar broer, het hoofd van het geslacht, met een man beneden haar stand getrouwd en wilde, niettegenstaande alle betoogingen van het familie-hoofd, deze verbintenis niet verbreken. Panglima Polim beklaagde zich toen bij den Gouverneur, die de geheele zaak onderzocht en bracht in den raad van de oudste oelama's (Mohammedaansche priesters) in Groot-Atjeh en daarbij tot besluit kwam, dat dit huwelijk werkelijk streed tegen den adat.

De Gouverneur liet de vrouw bij zich komen en zeide haar, vermeldende het waarom, dat zij van haar man scheiden moest en dat de echtgenooten op grooten afstand van elkaar moesten gaan wonen.

Zonder verder verzet antwoordde de vrouw, dat zij zich zou onderwerpen aan het bevel van den Gouverneur, want dat zij in zijn rechtvaardigheid vertrouwen had. De scheiding was kort daarna een feit geworden.

Vroeger is wel beweerd, dat juist de Atjehsche vrouw het langst onze felle tegenstandster zou blijven, omdat zij gewoonlijk nog fanatieker was dan de man; de praktijk thans echter bevestigt deze voorspelling nog niet; want juist de vrouwen komen ook bijzonder veel bij de Europeesche bestuursambtenaren met hun grieven en klachten, zooals ik persoonlijk kon constateeren; zij zoeken liever daar recht dan bij hun hoofden of priesters, die zij, volgens hun eigen verklaring, veelal betalen moeten om recht te kunnen krijgen.

Zelfs met de meest intieme zaken komen de vrouwen bij den controleur of civiel gezaghebber aandragen, o.a. verhoudingsquaesties tusschen haar en haar echtgenoot, die zijn gunsten over zijn verschillende vrouwen niet altijd gelijkelijk verdeelt; worden zij dan door den bestuursambtenaar naar den priester verwezen, omdat deze soort van familiezaken buiten zijn bemoeienissen vallen, dan gaat zulk een vrouw vrij ongetroost heen.

Alle bestuursambtenaren houden eenige malen per week zitting voor de behandeling en beslechting van allerlei zaken, die hun door de mindere Atjehers worden aangebracht; van deze gelegenheid wordt druk gebruik gemaakt en zulke zittingen zijn zeker goed geschikt om een inzicht in den aard en den toestand van het volk te krijgen.

Veelal is de bestuursambtenaar verplicht om bij de behandeling der zaken van de bevolking het advies te vragen van de Mohammedaansche priesters, en hoewel ik dit zelf niet kon controleeren, moest ik uit alle inlichtingen van verschillende ambtenaren afleiden, dat de medewerking dier priesters weinig te wenschen overlaat. Het kan niet anders of die priesters moeten in den Europeaan in de eerste plaats den Christen zien, maar het schijnt toch, dat nu, na langere en betere kennismaking, hun idée omtrent die Kafirs veel verbeterd en verzacht is.

Den dag na aankomst deed ik met de heeren Swart en Colijn een vroege ochtendwandeling, waarbij onze schreden het eerst gericht werden naar het kerkhof te Koeta Radja, mij van vroeger nog bekend, dat steeds een model-rustplaats in mijn oogen is geweest; een mooie, met zware boomen begroeide en zeer goed aangelegde hof, waar rust en kalmte heerschen, waar men vanzelf in plechtige stemming wordt gebracht.

De groote poort, die toegang verleent en in welker wanden

talrijke hooge marmeren platen zijn ingemetseld, die in lange rijen onder elkaar niets anders vermelden dan de ingebeitelde namen der gesneuvelden in den Atjeh-oorlog zonder eenige bijzondere toevoeging; die groote poort is te klein geworden voor dit doel; nog enkele namen ontbreken aan de opgave, maar er is geen plaatsje meer over; er zal dus nog een kleine bijbouwing moeten plaats hebben om die namen te kunnen vermelden.

Wat een geschiedenis van geleden leed vertelt deze begraafplaats als men binnengetreden is! Meer dan eenige andere! Men leest de grafopschriften met leeftijden der gestorvenen er op en verreweg het grootste deel komt niet boven 35 jaar; 21, 23, 26 jaar, het zijn getallen, die men telkens weer vindt. Flinke, energieke Nederlanders, in den eersten bloei van het leven weggerukt, liggen hier bij honderdtallen; dat heeft ons Atjeh gekost.

Is het wonder, dat mannen als Swart en Colijn, die daar menigen vriend, strijdmakker en medewerker hebben liggen, onder den indruk raken van zulk een bezoek? Zeer zeker hebben ook zij hun kans geloopen en niet zelden ook. Van de bekende Atjehfiguren van een 15 jaren geleden, waartoe ook zij behoorden, zijn er nog maar weinig over; daar liggen o.a. in een vierhoek, ieder graf voorzien van hetzelfde soort zuilmonument, Vis, Campioni, Webb en Scheepens, allen mannen van groote verdienste, die dikwijls hebben samengewerkt, en allen te vroeg zijn heengegaan; maar.... zij hebben niet voor niets gewerkt!

Dinsdag maakten wij een autotocht van Koeta Radja naar de Westkust van Atjeh.

Van Koeta Radja ging de tocht over Ketapan Doewa (vroegere post van de fortenlinie van K. Radja, thans geheel gesloopt) en naar Mata Ajer, waar in de rivier Kroeng Daroj aan den voet van het gebergte een bad- en zwemplaats voor de bewoners van de hoofdplaats in het prachtige heldere bergwater is ingericht, van daar over het gebergte door de Glé Taroenpas. Bij het afdalen van dezen pasweg passeert men de prise d'eau der waterleiding van Koeta Radja, een krachtige bron van prachtig helder koel water, dat uit den bergwand te voorschijn komt, die ommetseld is; van uit de gemetselde kamer stroomt het water in de leidingen.

De bergweg, dien wij bereden, was door de zware regens der laatste dagen in geen al te besten toestand (de weg is nieuw en

moet nog verbeterd worden), zoodat wij het geraden vonden een groot gedeelte wandelende naast de auto af te leggen; ik kon toen constateeren, dat de lange Indische jaren den gouverneur Swart, wat wandelprestaties betreft, nog niet hebben geschaad; het was midden in den ochtend op dezen van schaduw geheel ontblooten weg, gloeiend heet, maar met een veerkrachtigen snellen pas, liep de gouverneur voort, onder het motto, dat deze excursie een goede vermageringskuur was.

De heer Swart houdt trouwens nog overal persoonlijke inspecties en ontziet zich niet om ter vermeerdering van zijn plaatselijke kennis in zijn gebied dagenlange marschen met de maréchaussée in het hooggebergte mee te maken te voet, waarbij hij dan alle ontberingen met den troep deelt.

Zoo kwamen wij dan per auto weer te Lok Ngah aan en waren daarmee op de Westkust gearriveerd.

Aan deze kuststrook reikt het hooggebergte, in tegenstelling met Noord- en Oostkust, bijna tot aan zee, terwijl op weinig afstand van de kust talrijke recht uit zee oprijzende rotseilanden van tientallen meters hoog, zich vertoonen; de Westkust van Atjeh is dan ook zoowel van de zee- als van de landzijde gezien zeer mooi; heel wat schilderachtige plekjes en bijzonder mooie kijkjes kan men daar aantreffen; maar als men bedenkt, dat in dit steile rotsterrein de aanvankelijke actie van onze troepen tegen Teukoe Oemar heeft plaats gehad, dan staat men verbaasd, en vraagt zich af, welke inspanning er noodig is geweest om hier een succesvol resultaat te bereiken; elke rotspunt is een vesting, waar de vijand een predomineerende positie over den aanvaller gemakkelijk kon innemen.

Ik gaf mijn bewondering voor dat werk van het leger hier uiting tegenover den gouverneur, maar hij weerde dat kalm af.

„Ja", zei hij, „een beetje moed en Ausdauer, dat is al."

Van Lok Ngah ging de tocht over den Glé Loeda pas naar Lepong en even voorbij deze kampong bezichtigden wij een nieuwe brug, die in aanleg is; hier moest onze tocht gestaakt worden, daar men, zoolang deze brug nog niet gereed is, met een auto niet verder kan komen.

Het plan is den weg door te trekken langs de geheele Westkust tot Meulaboh, en op den duur zal het ook zeker daartoe komen, maar dit reuzenwerk, waarbij men telkens hooge bergruggen passeeren moet of een weg geheel rond de rotsen moet inhouwen,

omdat het gebergte tot in zee doorloopt, zal nog wel menig jaartje tijds vorderen.

Dus van daar terug naar Lok Ngah en meer langs de kust naar Kambada, waar wij een bezoek brachten bij Teukoe Radja Itam, een Atjehsch hoofd, dat ons ook in vroegere tijden zeer welgezind is geweest en dat getrouwd is met een Atjehsche van het zuidelijk gedeelte van de Westkust, die hare opvoeding op de Europeesche school te Fort de Kock heeft genoten en dan ook goed Hollandsch spreekt. Deze vrouw, een vriendelijke, knappe verschijning van ± 28 jaar, kwam ook haar opwachting bij den gouverneur maken en deed de conversatie van het Maleisch in het Hollandsch overgaan. Haar echtgenoot verstond blijkbaar ons gesprek wel, maar kon zich niet in onze taal uiten.

De woning van Teukoe Radja Itam, waar wij ontvangen werden, was geheel Europeesch ingericht en vertoonde geen bijzonderheden meer van het Atjehsche woonhuis.

Over Lamdjamoe en Blang, beide gesloopte forten van de vroegere linie, ging de tocht naar Koeta Radja terug. Ik maakte verder nog eenige wandelingen en rijtoeren met den Gouverneur in de omgeving van Koeta Radja, ook op een ochtend een grooteren voettoer van eenige uren alleen, en trachtte nog zooveel mogelijk informaties bij verschillende personen te verkrijgen.

Tot mijn spijt waren er gedurende mijn verblijf te Koeta Radja eenige groote Mohammedaansche feestdagen, zoodat het mij niet mogelijk was de scholen voor inlandsche kunstnijverheid voor Atjehsche meisjes in bedrijf te zien.

Een dergelijke school is reeds langer te Oleh-leh gevestigd, terwijl er nu ook een op Koeta Radja is en er nog meer zullen volgen.

Mevrouw Swart, echtgenoote van den Gouverneur, heeft zich vrijwillig belast met de leiding dezer scholen, waar aan de Atjehsche meisjes in hoofdzaak onderricht wordt gegeven in de oude weefkunst van het land, die door de ongeregelde toestanden gedurende den oorlog bijna uitgestorven was; nog maar enkele stokoude vrouwtjes, die de oude weefkunst in haar geheel kenden, kon men met moeite als onderwijzeressen vinden, maar thans brengt dit onderwijs de kunst dan ook weer onder het bereik van velen en zij zal dus voor uitsterven bewaard worden.

De producten van deze weefkunst, die mevrouw Swart mij

liet zien, waren bijzonder mooi; de meeste zijn van zeer donkere kleur, veelal zwart, waarin met gouddraad motieven zijn geweven; soms ook donkerrood met goud; de vorm der weefsels is meestal nog gebaseerd op het gebruik als kleedingstuk, doch men vindt er ook wel onder, die meer voor kleedje voor een tafel of dergelijke geschikt zijn.

Het mooie van deze weefsels zag ik in het feit, dat ze alle, niettegenstaande de dikwijls overvloedige doorweving met gouddraad, uiterst soepel waren gebleven, in tegenstelling met dergelijke weefsels uit andere deelen van ons Indië.

Eén dag nadat de heer Colijn, wiens tegenwoordigheid het laatste deel van mijn Atjeh-reis zeker nog vruchtbaarder en interessanter heeft gemaakt, was vertrokken, moest ik ook van mijn vriendelijken gastheer en gastvrouw afscheid nemen, en met weemoed zag ik Atjeh van boord af aan de kim verdwijnen; ik had er nog weken lang willen blijven rondzwerven. Het is een zeer belangwekkend stukje van tropisch Nederland.

VI.

Aan deze reisbeschrijving wil ik nog eenige algemeene beschouwingen toevoegen, die het resultaat zijn van alle opmerkingen, die ik gedurende mijn reis door het grootste deel van Atjeh kon verzamelen.

Het klimaat van Atjeh is een zeer aangenaam tropen-klimaat; het is overdag warm als in alle landen tusschen de keerkringen, maar tegen zonsondergang en gedurende den nacht daalt de temperatuur zeer merkbaar en is het aangenaam koel. Deze ervaring had ik trouwens vroeger, tijdens de blokkade reeds opgedaan; bij het varen met de stoomsloepen 's nachts, hetgeen gedurende de blokkade steeds voor bewaking van de kust geschiedde, heb ik meermalen een overjas aangetrokken, hoewel wij toen nog alleen blauwe uniformen van dikkere stof droegen (wit uniform bestond nog niet) en dus reeds vrij warm gekleed waren; ook de vroege ochtenduren zijn in Atjeh zeer opwekkend van temperatuur. De koele nachten hebben, al is het overdag zeer warm, het groote voordeel, dat men rustiger en beter slaapt en goed uitgerust opstaat, waardoor het lichaam veel meer weerstandsvermogen behoudt.

De Atjehers maken bij nadere kennismaking als menschen geen slechten indruk; zooals ook op de scholen blijkt, zijn zij intelligent, en dat er energie in dit volk moet huizen is wel gebleken in de oorlogsperiode; weinig inlanders van onzen Archipel zouden zulk een „Ausdauer" vertoond hebben.

De Atjeher is verder veel vrijmoediger dan vele der andere inlanderrassen en speciaal dan Javanen; een Atjeher is meer vrijgevochten en opener; hij zegt, wat hij meent en verbergt niet altijd zijn gedachten, ook niet tegenover den Europeeschen bestuursambtenaar. In den aanvang maakt dit optreden, dat men van een inlander niet gewend is, een indruk van brutaliteit, wat het volstrekt niet altijd is. Dat de Atjeher van huis uit een gevoel van persoonlijke onafhankelijkheid heeft, wordt ook wel bewezen door het feit, dat hun eigen hoofden nooit zoo heel veel macht over het volk hebben gehad, behalve in enkele uitzonderingsgevallen, wanneer de zeer

sterke persoonlijkheid van een hoofd dezen in staat stelde om met kracht op te treden. Het feit, dat in deze nog zeer jonge maatschappij de mindere bevolking al druk gebruik maakt van de gelegenheid om haar belangen persoonlijk direct bij den Europeeschen bestuursambtenaar voor te brengen, bewijst wel, dat zij niet slaafsch onderworpen is aan de oeloebalangs.

Voor de bestuursambtenaren heeft deze mindere onderworpenheid aan de inlandsche hoofden het bezwaar, dat hun werkzaamheden uitgebreider worden, daar zij tijd moeten vinden om elk individu persoonlijk te woord te staan; maar daartegenover staat het voordeel, dat zij meer direct in aanraking komen met het volk en daardoor ook spoediger zullen bemerken, of er redenen van ontevredenheid bestaan. Hiertoe werken ook de grootere openhartigheid en de grootere trots van den Atjeher mee; hij zal zich spoediger — dan een Javaan bijvoorbeeld — uiten over zijn ontevredenheid tegenover den bestuursambtenaar en de redenen daarvan opgeven, zoodat dan de weg geopend is om aan zijn bezwaren tegemoet te komen of ze te weerleggen.

De meerdere aanraking van de bevolking direct met den Europeeschen bestuursambtenaar zal ook spoedig bij de bevolking een persoonlijke meening omtrent dien ambtenaar doen postvatten, en daarom zal het een eisch blijven, in dit gewest, vooral in de beginjaren, zeer hoogstaande menschen als bestuurders te kiezen. Het vertrouwen in het Europeesche bestuur is nog jong, bestaat slechts enkele jaren en kan er dus nog niet wortelvast bij de bevolking in zitten; er moet gezorgd worden, dat dit vertrouwen niet geschokt wordt; het jonge plantje moet in rustige omgeving worden voortgekweekt.

Van de bestuursambtenaren hoorde ik klachten over het weinige gevoel, dat de Atjehers hebben voor „geregelden arbeid"; zij werken thans in het algemeen slechts zoo lang als noodig is om in hun levensbehoeften te voorzien, en dan volgt weer een rustperiode.

Deze eigenaardigheid is velen inlanders van onzen Archipel eigen, hierin is slechts verbetering te brengen in den loop van jaren, en speciaal op Atjeh moet men niet vergeten, dat het tegenwoordig geslacht nog slechts enkele jaren een toestand kent waarin geregelde, rustige arbeid mogelijk is; zij zijn het geregeld werken geheel ontwend, zij zijn allen oorlogskinderen. Door het schoolgaan leeren zij nu reeds jong dagelijks eenige uren aan geregeld werk besteden;

wellicht kan daardoor al spoedig de thans nog bestaande klacht verminderen.

Uit eigen ervaring weet ik, dat ook de minder ontwikkelde Italianen (tunneldrijvers b.v.) in Europa hoogst ongeregeld werken, een paar dagen veel geld verdienen en dan luieren tot het verteerd is; doch ook onder deze werklieden zijn veel analphabeten, die in hun jeugd geen school bezocht hebben.

De bodem in Atjeh lijkt mij zoo goed als overal zeer vruchtbaar toe, veelal vrij zware klei, een flinke humuslaag, de cultures maken dan ook een goeden indruk. Vóór de oorlogsperiode is Atjeh het peperland bij uitnemendheid geweest en werd, niettegenstaande de bevolking er primitieve ideeën omtrent landbouw opnahield, een zeer goed product afgeleverd. De pepercultuur is in de oorlogsperiode voor een groot deel te gronde gegaan, maar nu wordt alles in het werk gesteld om die cultuur weer naar boven te werken en de aanwezigheid van landbouwleeraren kan veel goed doen, om daarbij te geraken tot een meer rationeele en betere werkwijze.

Het produkt, dat nu in verreweg de grootste hoeveelheid wordt verbouwd, is rijst en daarvoor leenen de laagvlakte-landen zich dan ook uitstekend; wordt nu ook nog langzamerhand het grootste deel der laagvlakte geirrigeerd, zoodat men onafhankelijk wordt van den regenval, dan is het zeer mogelijk, dat Atjeh later een land van belangrijken rijst-export kan worden.

Volgens de inlichtingen, die ik inwon, zou een Atjeher met zijn huisgezin zijn rijstvelden bewerkende, daaruit een goed levensbestaan kunnen putten en het zelfs tot welvaart kunnen brengen; is dit zoo, dan zou, naar mijn meening, de rijstcultuur voorloopig de aangewezen cultuur voor de bevolking zijn. Naast Atjeh toch ligt de dicht bevolkte residentie Sumatra's Oostkust met een enorm rijstverbruik, terwijl van rijstvelden in die residentie zelf geen sprake kan zijn, daar practisch alle gronden zijn uitgegeven voor Europeesche cultuur (tabak, rubber, enz.); alle rijst moet dan ook op Sumatra's Oostkust ingevoerd worden van Achter-Indië, Siam enz. Wanneer nu spoedig geheel Atjeh door de tram direct met Sumatra's Oostkust verbonden zal zijn, dan moet men tegen de buitenlandsche rijst zeker kunnen concurreeren.

Een vrijwel onbeperkt afzetgebied ligt dus voor de Atjehsche rijst gemakkelijk open, zoodat de verkoop van het product weinig moeite zal opleveren, wat vooral in de beginjaren geen gering voor-

deel is; daarbij komt dan nog, dat al het geld, dat Sumatra's Oostkust thans voor buitenlandsche rijst betaalt, op die wijze tevens in ons eigen gebied kan worden gehouden.

Zooals vroeger reeds werd opgemerkt, is de bevolking van Atjeh niet talrijk, en zijn er streken, die zelfs zeer dun bevolkt zijn; het totale aantal inwoners van het geheele gebied bedraagt slechts ca. 750,000. Het zal daarom voor de welvaart der bevolking thans nog niet noodig zijn, dat krachtige pogingen worden gedaan om Europeesche cultuurondernemingen naar dit gebied te lokken; dergelijke ondernemingen zouden wel de pacificatie van het landschap nog bevorderen, maar zij zouden voor verreweg het meerendeel met ingevoerde arbeiders moeten werken, zoodat de loonen toch niet aan de inheemsche bevolking zouden ten goede komen. Daar die inheemsche bevolking op verschillende plaatsen nog lang niet talrijk genoeg is om haar eigen bouwlanden te bearbeiden en te exploiteeren, heeft het m. i. weinig nut om door een intensieve cultuur onder Europeesche leiding op een betrekkelijk kleine oppervlakte een paar duizend Atjehers als werkkrachten te concentreeren, en dus het overige gebied nog meer van werkkrachten te ontblooten; terwijl het niet waarschijnlijk is, dat men op een Europeesche onderneming in voldoende mate Atjehsche arbeiders zou kunnen krijgen, zoolang die inlanders met eigen cultuur zich een flink bestaan kunnen scheppen; daarom zou voorloopig de eenige oplossing zijn: werkkrachten invoeren van buiten.

Zoodra de bevolking in Atjeh flink toeneemt, komt deze zaak in een geheel ander licht.

Met den mijnbouw op Atjeh ziet het er tot nu toe niet schitterend uit. Wel bestaat de kans, dat de nu in gang zijnde geologische onderzoekingen petroleumhoudende lagen zullen doen vinden, die exploiteerbaar zullen zijn, maar het onderzoek naar andere delfstoffen heeft tot nu geen gunstig resultaat voor practische exploitatie opgeleverd en er zijn ook geen verschijnselen, die speciaal op de aanwezigheid van grootere hoeveelheden delfstof wijzen.

Hoogstwaarschijnlijk zal dus ook Atjeh, evenals het grootste deel van onzen Archipel, mettertijd een landbouw-streek worden en geen industrie-mijn-gebied.

Er is in den laatsten tijd veel gesproken over de quaestie civiel- of militair bestuur op Atjeh, ik geloof, dat daarbij veel kwaad ge-

daan wordt door den naam ,,militair bestuur''. Zeer zeker is de tegenwoordige Gouverneur van huis uit militair, evenals alle civiel-gezaghebbers; maar daarom behoeft het militaire bij dezen niet te overheerschen, nu zij zuiver civiel-bestuurder zijn, en naar mijn meening is dat thans op Atjeh ook niet zoo.

De Gouverneur heeft trouwens een tijdperk van ca. negen jaren achter zich, waarin hij onafgebroken civiel bestuurder is geweest (Resident Z. en O. afd. v. Borneo, Gouverneur van Celebes en thans van Atjeh) en steeds veel voor de door hem bestuurde gebieden heeft gedaan juist op het punt van landbouw, industrie en handel. Hij heeft voorts invloed genoeg op zijn ondergeschikten om hun te leeren ook als werkelijk *civiel* bestuurder op te treden of dengene, die dat niet leeren kan, te vervangen; daardoor is nu een corps ontstaan van civiel-gezaghebbers, die zich werkelijk in de eerste plaats bestuurder, in de tweede plaats pas militair voelen, en die den Atjeher kennen, terwijl er onder de ambtenaren van binnenlandsch bestuur een veel geringer aantal is, dat van Atjehsche toestanden goed op de hoogte is; bij de benoeming van ambtenaren uit dat corps voor de hoofdbetrekkingen zou men aldus voorloopig nog aangewezen zijn op enkele personen, hetgeen bij ambtenaars-benoemingen mij niet gewenscht lijkt.

Daarbij zou ik als hoofdargument in deze zaak willen zeggen — hoe conservatief dat ook moge schijnen — ,,wij weten, wat wij hebben, maar wij weten niet wat wij krijgen.'' De toestanden zijn onder dit bestuur zeer goed vooruitgegaan; moeten wij nu proeven gaan nemen of ze nog *beter* vooruit kunnen gaan? Wij hebben vroeger zooveel proeven op Atjeh genomen en er gewoonlijk niet veel genoegen van beleefd; het plantje van vertrouwen tusschen Atjeher en het Europeesch bestuur is nog zoo jong, breng het niet in een ander klimaat of andere omgeving over; het groeit nu, laat het nu met rust, al gelooft men de omgeving niet el dorado; wacht nog eenige jaren, dan is het plantje een flinke boom geworden en kan het zonder eenige zorg overgebracht worden in de omgeving, waar het van rechtswege thuis behoort, maar waar het door den loop der omstandigheden in zijn prilste jeugd van vervreemd is geworden.

Zou het plantje misschien nu niet reeds sterk genoeg zijn om een verandering van omgeving goed door te staan?

Ik voor mij geloof van wel, maar, nog eens: neem geen proeven; neem het zekere voor het onzekere.

Ik wil hier nu nog eenigszins toelichten, waarom ik den algemeenen politieken toestand op Atjeh gunstig noem. Ik begon mijn reis door dat gebied juist nadat in de Indische couranten zeer leelijke noten omtrent dien toestand waren gekraakt en was daardoor eenigszins pessimistisch; ik kreeg echter langzamerhand zulk een sterken indruk van wel gunstige toestanden, dat ik mijn opinie moest wijzigen.

Ik wil hier eenige feiten opnoemen, die tot deze wijziging het meeste hebben bijgedragen.

1e. Het zeer ontwikkeld schoolbezoek, dat steeds geregeld toeneemt. Het zal wel geen betoog behoeven, dat als er ontevredenheid of gisting onder de bevolking tegen het bestuur bestond, de Atjehers hun kinderen zouden weghouden van de geheel onder Europeeschen invloed staande scholen.

2e. Het levendige passarbezoek, dat vermeerdert, getuige het gebrek aan ruimte op bijna alle passars. De oude ondervinding in Indië is, dat verminderd passarbezoek dikwijls een der eerste aanwijzingen is van eenige gisting onder de inlanders; geregelde ontwikkeling van de behoefte aan ruiling van produkten heeft alleen bij rustige toestanden plaats.

3e. Het vertrouwen, dat de bevolking in het Europeesch bestuur vertoont door zelfs de meest intieme zaken bij de bestuursambtenaren te komen voordragen.

4e. De veiligheid, die thans in Atjeh heerscht; ten bewijze het feit, dat Europeanen zich geheel onbeschermd over 100 K.M. afstand (Gajoe-weg) alleen door het land kunnen bewegen, en dat de belastinggaarders van het gouvernement, die door hun ambt in e l k e kampong om de belastinggelden van de inlanders te innen, zich ook steeds alleen door het heele land bewegen en dat nog wel met sommen gelds bij zich; dit nu kan den Atjehers niet onbekend zijn, daar zij de belastinginners van aanzien kennen, doordat zij met hen in aanraking komen.

5e. De uitbreiding van den landbouw der inlanders, die ook op rustige ontwikkeling wijst.

6e. Het feit, dat gedurende de onafhankelijkheidsfeesten te Koeta Radja verreweg het grootste deel der bestuursambtenaren, zooals ik van hen persoonlijk allen hoorde, zich voor eenige dagen naar de hoofdplaats zou begeven, iets, wat den Atjehers niet onbekend was, en ik zelfs niemand een woord heb hooren reppen over de

vraag of er wellicht gevaar in kon liggen om gedurende eenige dagen het geheele gebied buiten Koeta Radja zoo sterk te ontblooten van de Europeesche gezaghebbers.

7e. Het geheel subjectieve gevoel van rust onder de bevolking, dat ik zelf op mijn reis opdeed bij het wandelen door verschillende streken, bij het spreken met inlanders (een groot deel der Atjehers kent vrij voldoende Maleisch) en dergelijke.

Onder de hoofden zullen er wel zijn, die zich bij den tegenwoordigen toestand nog maar noode neerleggen, en wat wonder. De Atjeher is trotsch en het is niet aangenaam dan het hoofd in den schoot te leggen; daarbij waren hun inkomsten vroeger door afpersing van de bevolking zeker ruimer dan nu, nu zij als oeloebalang van het Gouvernement een vast traktement krijgen; maar gelukkig zijn zij fatalist en zeker hebben zij nu de overtuiging, dat er toch niets meer aan te doen is. Ik vernam uit goede bron, dat één der hoofden zich in dezen trant heeft uitgelaten:

„Het is het gouvernement nu ernst en het zal hier toch blijven; nu de Hollanders hier een groote spoorweg en wegen voor millioenen waarde hebben gemaakt, gaan zij toch nooit meer weg en als zij bang waren voor vechten dan zouden zij de kinderen niet onderwijzen, opdat deze nog pienterder zullen worden dus... er is niets meer aan te doen."

De mindere bevolking heeft bij den nieuwen toestand slechts gewonnen. Deze lieden hebben zeker niet altijd voor hun genoegen gevochten, vroeger, en nu zij reeds gedurende ettelijke jaren kennis gemaakt hebben met den toestand van rust, waarbij zij niet altijd opgejaagd worden, nu zij recht kunnen krijgen en hun landbouwwerk kunnen doen om daarna de noodige rust te nemen, voelen deze Atjehers zich „senang" (lekker) en dezen indruk krijgt men ook als men den minderen Atjeher gadeslaat. Mocht ooit één der hoofden nog eens een bepaald verzet tegen het gouvernement willen voeren, dan zal het hem, geloof ik, heel wat moeite kosten, en het zou hem wellicht in het geheel niet gelukken om een voldoende bende van strijders onder de minderen te zamen te krijgen.

Dit alles sluit natuurlijk niet uit, dat misdaden van enkelingen kunnen voorkomen, maar die hebben m. i. met den algemeenen politieken toestand hier even weinig te maken als in andere deelen van den Archipel.

Met mijn tijdelijken reisgenoot, den heer Colijn, die in 1908

nog als deskundige door den gouverneur-generaal naar Atjeh was gedirigeerd om zich geheel op de hoogte van den toestand te stellen. die dus niet zoo heel lang geleden dien toestand minitieus had bestudeerd, heb ik natuurlijk veel over Atjeh gesproken; ik acht mij echter niet gerechtigd daarover iets mee te deelen; maar wel durf ik hier zijn kort en krachtig antwoord neerschrijven op mijn vraag om zijn opinie te willen geven over den tegenwoordigen algemeenen toestand op Atjeh.

Dat antwoord luidde: „Tot onherkenbaar wordens toe verbeterd!"

Daarom ook durf ik hier tot slot neerschrijven: Atjeh behoort thans ten volle tot ons tropisch Nederland; de menschenlevens en millioenen, daar op Sumatra's Noordpunt geofferd, zijn niet voor niets geofferd; de wondeplek, die tientallen jaren in ons koloniaal huishouden bleef bestaan en bijna chronisch was geworden, is nu geheeld; een vruchtbaar land is in werkelijkheid en niet alleen in naam aan ons gebied toegevoegd, dank zij de energie en het beleid van mannen als Van Heutsz en Swart en hunne kranige medewerkers. Nederlanders, een eeresaluut aan hen!

W. M.

Januari 1914.

PER